

**АГРОКЛИМАТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ АГРОЭКОЛОГИЧЕСКИХ УРОВНЕЙ УРОЖАЯ
ПОЖНИВНОГО ГОРОХА В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА**

пожнивного выращивания среднеспелых сортов гороха значительно ухудшатся в южных районах Южной степи, где ожидаются засухи (ГТК равен 0,55).

Ожидаемый рост сумм температур воздуха выше 5 С откроет возможности для возделывания более урожайных и позднеспелых сортов гороха.

Источники и литература:

1. Колосков П. И. Климатический фактор сельского хозяйства и агроклиматическое районирование / П. И. Колосков – Л. : Гидрометеоздат, 1971. – 328 с.
2. Мищенко З. А. Биоклимат дня и ночи / З. А. Мищенко – Л. : Гидрометеоздат, 1984. – 280 с.
3. Смирнов В. А. Пожнивные культуры и климат / В. А. Смирнов – Л. : Гидрометеоздат, 1960. – 90 с.
4. Смирнов В. А. Климат и повторные посеы / В. А. Смирнов // Агроклиматические условия и новые резервы в сельском хозяйстве. – Л. : Гидрометеоздат, 1961. – 14 с.
5. Шлапунов В. Н. Промежуточные посеы как резерв повышения продуктивности пашни / В. Н. Шлапунов, Т. Н. Лукашевич, В. Л. Капылович // Весці нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя аграрных навук. Земляробства і раслінаводства. – 2007. – № 3. – С. 47 – 53.
6. Sharma K. 3., Mirsa R. D., Lai P. Response of varieties of Triticum aestivum and T. durum Des. to date of sowing. Ann. report of res. 1972–73 and 1973–74 (combined) G. B. Pant University of agriculture and technology. – Pantnagar, 1975.– 1 p.
7. Yubbela Y. H. Interaction of cultivar sowing date and sowing rate on lodging, yield and seed weight of buckwheat / Y. H Yubbela // Canad. J. – Plant Sci – 1977. – № 2. – P. 317–321.
8. Тооминг Х. Г. Экологические принципы максимальной продуктивности посевов / Х. Г. Тооминг – Л. : Гидрометеоздат, 1984. – 264 с.
9. Каринг П. Х. Агроклиматическая оценка и методы использования ресурсов и микроклимата в сельском хозяйстве: автореф. докт. дис. / П. Х. Каринг – Л. : АФИ. – 1991. – 64 с.
10. Жуков В. А. Математические методы оценки агроклиматических ресурсов / В. А. Жуков, А. Н. Полевой, А. Н. Витченко, С. А. Даниелов – Л. : Гидрометеоздат, 1989. – 207 с.
11. R. Swart, 2000 : Special Report on Emissions Scenarios. A Special Report of Working Group III of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, US – 599 pp.
12. Краковська С. В., Паламарчук Л. В., Шеденко І. П., Дюкель Г. О., Гнатюк Н. В. Верифікація даних світового кліматичного центру (CRU) та регіональної моделі клімату (REMO) щодо прогнозу приземної температури повітря за контрольний період 1961–1990 рр. //Наук. праці УкрНДГМІ. – 2008. – № 257. – С. 42–60.
13. Агрокліматичний довідник по території України / за редакцією: Т. І. Адаменко, М. І. Кульбиди, А. Л. Прокопенка. – Кам'янець - Подільський: ПП Галагодза Р.С., 2011. – 108 с.
14. Польовий А. М. Моделювання гідрометеорологічного режиму та продуктивності агроєкосистем : навчальний посібник / А. М. Польовий – К. : КНТ.– 2007. – 348 с.

**Орлова М.Л., Редіна С.С., Ярьоменко С.Г. УДК 911.3
РЕСУРСИ ЕТНІЧНОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВІРМЕНСЬКИМ
НАРОДОМ**

***Анотація.** У статті коротко розглядається історія формування вірменської національної групи в Україні. Представлено порівняння територіальної організації вірмен в межах України у XI-XVIII століттях та у сучасний період. Наведено коротку характеристику та картографовано ресурси етнічного туризму України, пов'язані з вірменським народом. Виявлено, що у структурі даних ресурсів переважають об'єкти релігійного характеру та пам'ятки, пов'язані з життям та творчістю відомих представників вірменського етносу.*

***Ключові слова:** етнічний туризм, ресурси етнічного туризму, вірменська національна група, вірменські колонії.*

***Аннотация.** В статье коротко рассмотрена история формирования армянской национальной группы в Украине. Представлено сравнение территориальной организации армян в пределах Украины в XI-XVIII веках и на современном этапе. Коротко охарактеризованы и картографированы ресурсы этнического туризма Украины, связанные с армянским народом. Выведено, что в структуре данных ресурсов преобладают объекты религиозного характера и памятники, связанные с жизнью и творчеством известных представителей армянского этноса.*

***Ключевые слова:** этнический туризм, ресурсы этнического туризма, армянская национальная группа, армянские колонии.*

***Summary.** Majority of Armenian lived in the Ukrainian territory in so-called «Armenian colonies» in period from XI to XVIII centuries. There were separate quarters of the cities or villages in modern Lviv, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi, Ternopol, Khmelnytsky, Crimea and other regions. Compact residence and self-government favoured creation city planning, architectural, historical, cultural monuments that are possible to use for ethnic tourism development. Religious objects prevail over ethnic tourism resources of the former Armenian colonies, for example, Armenian cathedral architectural ensemble in Lviv, Armenian cloister Surb*

Hach near town Stariy Krym, Armenian churches in Ivano-Frankivsk, Gorodenka, Sniatyn, Chernivtsi, Lutsk, Berezhany, Feodosiya, Yalta, Bilgorod-Dnistrovsky.

Contemporary Armenian people distribution all over the Ukraine significant differs from territorial structure of Armenian colonies in XI-XVIII centuries. The greatest Armenian communities live in Donetsk, Kharkiv and Dnipropetrovsk regions, communities in less number reside at Crimea, Odessa, Luhansk, Zaporizhzhya regions. Modern ethnic tourism resources connected with Armenian national group here who was created material and spiritual artefacts. There are churches, cultural centers, festivals, restaurant with Armenian cuisine. These regions are promising for acquaintance with spiritual culture Armenian ethnos that are language, folklore, customs, traditional handicrafts, dance and others.

Keywords: *ethnic tourism, ethnic tourism resources, Armenian national group, Armenian colonies.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах процесу глобалізації подорожі з метою пізнання духовної та матеріальної культури народів набувають все більшої популярності у світі та Україні. Тому комплексні дослідження ресурсів етнічного туризму, сформованих у результаті життєдіяльності окремих народів, характеризуються надзвичайною актуальністю. Особливістю географії вірменського етносу є те, що у Вірменії мешкає лише третина від загальної чисельності вірмен у світі, решта – становить діаспору. Досить чисельна вірменська діаспора проживає на території України. Незважаючи на довгу історію існування вірменської громади в Україні, її представники не втратили своєї етнічної самобутності, створили і продовжують створювати об'єкти і явища, які можуть використовуватись для розвитку етнічного туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.

Найбільш вагомий внесок у вивчення вірменських колоній XI-XVIII ст. на території України безперечно належить відомому українському історичному та громадському діячу Я. Р. Дашкевичу [2]. Продовжуються дослідження з історії вірменських громад окремих міст України – Львова, Кам'янець-Подільського, Одеси, Харкова тощо [4; 5; 6; 8]. Найбільш повний перелік пам'яток історії та культури вірменського народу в межах нашої держави містить книга І. Гаюк «Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні» видана у 2012 році [1]. У даному дослідженні матеріальна та духовна культурна спадщина вірмен на території України розглядається у якості ресурсів для розвитку етнічного туризму.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою даного дослідження виступає аналіз

передумов формування ресурсів етнічного туризму України, пов'язаних з вірменським народом; вивчення їх територіальної організації та структури. Реалізація мети передбачає вирішення наступних завдань: огляд історичних умов формування національної групи вірмен, дослідження особливостей розподілу вірмен за регіонами України, аналіз ресурсів етнічного туризму, пов'язаних з вірменським народом.

Виклад основного матеріалу. Туризм виникає під дією певних потреб, задоволення яких обумовлює мету подорожі. Тому однією з основних є класифікація туризму за метою подорожі. Усі потреби, які спонукають людину стати туристом, а отже і мотиви подорожі, можна об'єднати у декілька груп: пізнання, оздоровлення та лікування, розваги, спорт, паломництво. На відповідні види поділяється і туризм згідно з домінуючою мотивацією. *Етнічний туризм – це підвид пізнавального туризму, метою якого є ознайомлення з матеріальною та духовною культурою певного етносу, що проживає зараз або проживав у минулому на відповідній території* [7].

Серед основних напрямків етнічного туризму варто відмітити ностальгійний, що передбачає відвідування представниками діаспори своєї історичної батьківщини, та «екзотичний» (або «аборигенний») туризм – ознайомлення з етносами, які у повній мірі зберегли традиційні архаїчні риси матеріальної та духовної культури. Оскільки культура будь-якого народу явище надзвичайно багатогранне, переліченими напрямками етнічний туризм не обмежується. До сфери етнічного туризму відноситься ознайомлення з культурою рідного народу в межах своєї держави, а також за її кордонами (життя діаспори, місця масових переселень значної частини етносу тощо), та вивчення культури інших етносів, що проживають на території своєї та інших держав.

Основа для розвитку етнічного туризму становлять етнотуристичні ресурси, які включають: пам'ятки історії та культури народу; музеї (етнографічні, краєзнавчі та інші); місця та пам'ятки, пов'язані з життям і творчістю відомих представників етносу; топоніми. Особливу групу ресурсів етнічного туризму становлять елементи духовної (нематеріальної) культури – мова, фольклор; виконавчі мистецтва; звичаї, обряди, свята; знання та звичаї, пов'язані з природою та всесвітом; знання та навички, пов'язані з традиційними ремеслами, – які не можуть зберігатись та розглядатись окремо від їх безпосередніх носіїв, представників етносу. Тому можна говорити про те, що головним, визначним ресурсом етнічного туризму виступають люди з їх характерним менталітетом, етнічною свідомістю та іншими проявами етнічної культури.

Вірменський народ контактував зі слов'янськими племенами, що засвідчено у праці відомого вірменського вченого VII ст. Ананія Ширакаці «Географія». Втрати арабським халіфатом контролю над Вірменією (XIII-XIX ст.) та утворення царства Багратидів (896-1045 роки) сприяли зміцненню торгівельно-економічних та культурних зв'язків з Київською Руссю. У XI ст. відбулося знищення Вірменської держави під тиском зовнішніх загарбників, вірменський народ зазнав економічних, політичних та релігійних утисків. Тривалі взаємовідносини вірмен із слов'янськими племенами, багатогранні зв'язки між ними сприяли переселенню значної частини вірмен саме на територію України-Руси. Міграція здійснювалася або безпосередньо з Вірменії, або через проміжні ланки – Крим та Молдову. Результатом численних переселень вірмен стало утворення вірменських колоній у багатьох поселеннях на території теперішньої України, які традиційно об'єднують у два ареали – правобережно-західний та північно-причорноморський [2].

Перша колонія в межах правобережно-західного ареалу сформувалась у Києві. Вірменська колонія у Львові утворилася в другій половині XIII ст. Протягом XIV – XVIII ст. у населених пунктах Західного

регіону та Правобережжя виникла ціла низка вірменських колоній (див. рис. 1). Колонії зазвичай займали в місті невелику територію довкола церкви та одну з вулиць, яка відповідно іменувалась Вірменською. Кожна колонія була самостійною, але громади підтримували зв'язки між собою. Важливе значення вірменських колоній у містах та містечках до середини XVII ст. було пов'язане з їх міцним економічним становищем. Патриціат, основним джерелом доходу якого була торгівля, надавав грошові позики магнатам та королівській казні.

Серед вірменів були не лише успішні торговці, а й ювеліри, архітектори, скульптори, малярі, копіїсти рукописів, перекладачі, дипломатичні агенти у стосунках із Кримським ханством, Османською імперією, Іраном. Значна частина представників вірменських колоній займалась різними видами ремесла: чинбарством, швацтвом, ткацтвом, кушнірством. Високого рівня розвитку у вірменських колоніях досягли мистецтво та архітектура. У колоніях будувалися сакральні споруди. Прикладне мистецтво було представлене різьбою на камені, золотарством, гапуванням, виготовленням виробів з сап'яну [2; 8].

У національній консолідації громад, збереженні ними високого рівня етнічної та релігійної самосвідомості надзвичайно важливу роль відігравала Вірменська Апостольська церква. При церквах від XVII ст. організовувалися братства, що займалися не лише релігійною діяльністю, а й світськими справами

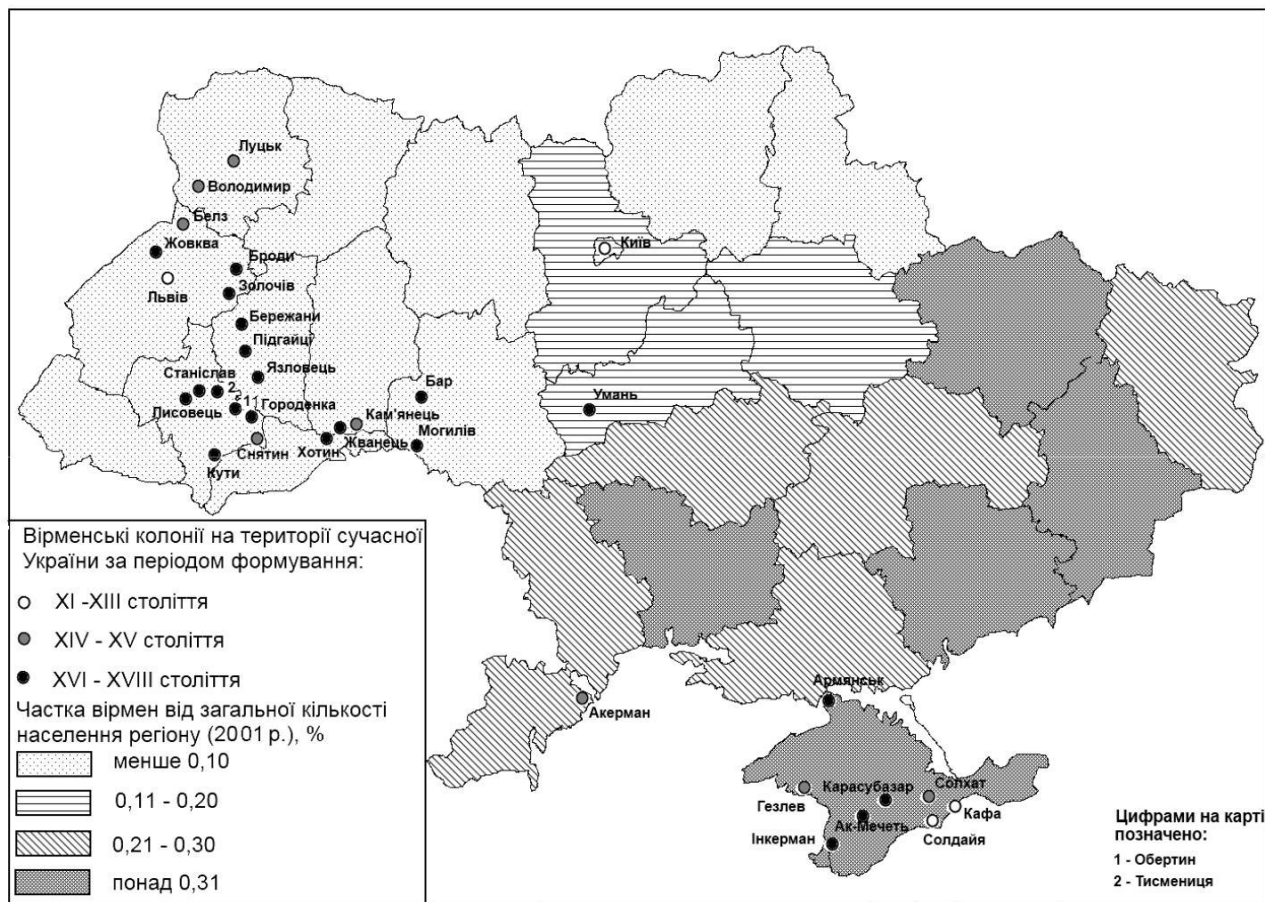

Рис. 1. Вірменські колонії XIV – XVIII ст. на території України та сучасний розподіл вірменського населення за регіонами держави

Зникнення вірменських колоній правобережно-західного ареалу пов'язане з поступовою ліквідацією самоврядування, власних судів, депортаціями, втратою позицій у сфері міжнародної торгівлі.

У північно-причорноморському ареалі, крім колоній у містах, виникло близько 30 мононаціональних вірменських сіл. Самоврядування, незважаючи на високий відсоток вірменського населення у багатьох містах, не досягло тут такого рівня, як у межах правобережно-західного ареалу. Вірменські колонії в Криму виникають у XI – XVIII століттях. З XV ст. вірменські колонії існували також у деяких містах Північно-Західного Причорномор'я, зокрема у Акермані (нині м. Білгород-Дністровський), Кілії. Серед жителів вірменських колоній були купці, ремісники (ювеліри, ткачі, фарбарі, шевці, кравці, теслі, мельники), землероби. Чималим був внесок вірменських колоній Криму до розвитку вірменської культури. Тут розвинувся специфічний кримський тип каліграфічного переписування рукописів, які оздоблювали мініатюрами. Збереглася низка пам'яток вірменської архітектури. Високого рівня досягла монументальна пластика. Вірменські колонії Криму припинили своє існування 1778 року, коли уряд Російської імперії примусово виселив з Кримського півострова грецьке та вірменське населення, щоб підірвати економіку ханства [2].

Значна частина ресурсів етнічного туризму, пов'язаних з вірменським народом, зосереджена у населених пунктах, в яких з XI до XVIII століття існували вірменські колонії. Особливе місце серед них

належить сакральним об'єктам, оскільки церква виконувала надзвичайно важливе значення у житті вірменської громади (див. рис. 2).

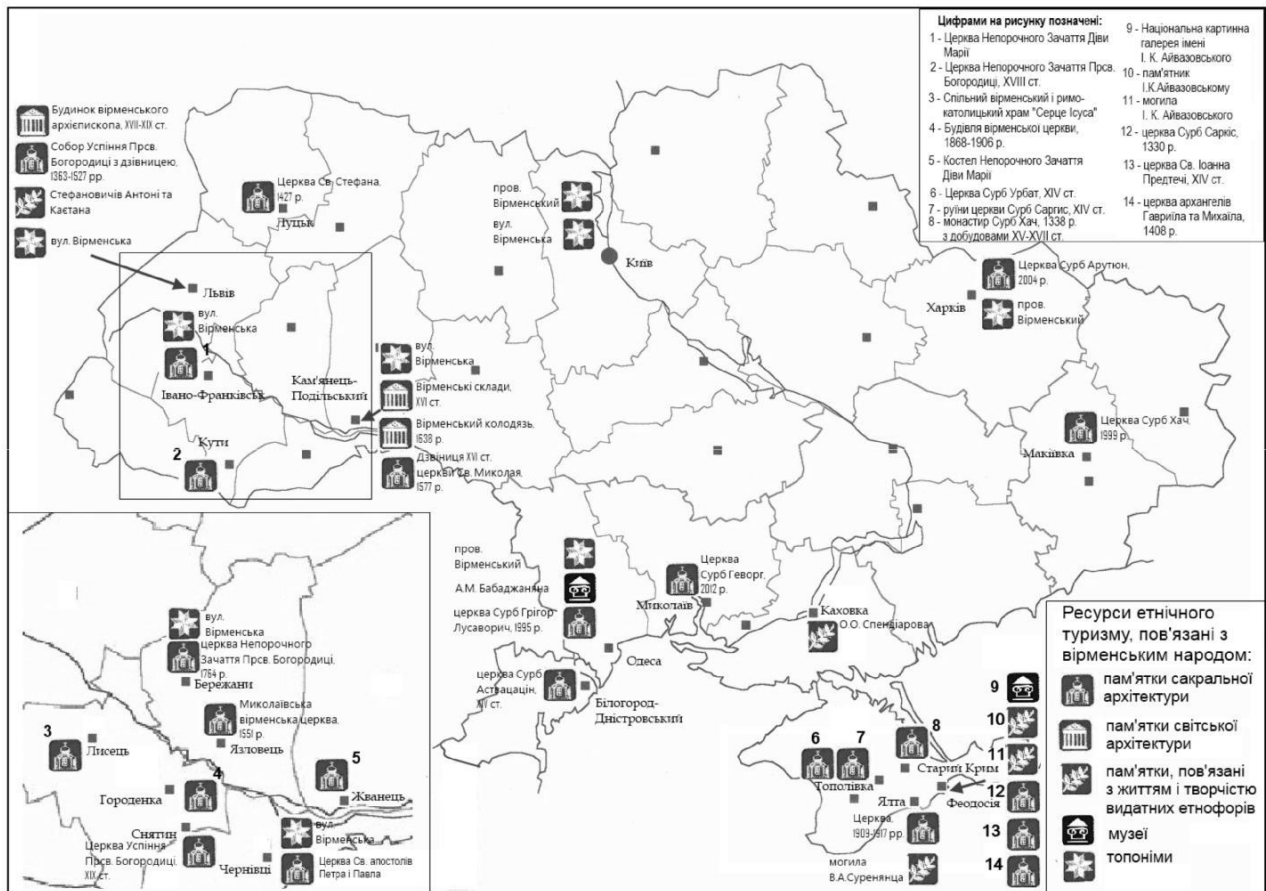

Рис. 2. Ресурси етнічного туризму України, пов'язані з вірменським народом

Вірменський собор Успіння Пресвятої Богородиці з дзвіницею (1363 – 1527 рр.; Львів, вул. Вірменська, 7). Протягом століть ансамбль вірменського собору змінювався, проте основна частина зберегла риси, закладені при спорудженні. Церкву зведено у 1363 – 1370 рр. З південної сторони собору знаходиться двірник, вхід до якого прикрашає аркада з колонадою XV століття. Тут збереглися рештки старовинного вірменського цвинтаря. На території вірменського храмового комплексу знаходиться дерев'яна різьблена каплиця XVIII ст. Зі східного боку храму 1726 року встановлено колону святого Христофора. З північної сторони до собору примикає монастир вірменських бенедиктинок XVII ст. Вірменський собор та дзвіницю внесено до Списку пам'яток архітектури Української РСР постановою 1963 року. Відповідний охоронний статус має також розташований поряд будинок вірменського архієпископа (XVII – XIX ст.; м. Львів, вул. Вірменська, 7/9). Архітектурний комплекс на Вірменській вулиці Львова, ядром якого є Вірменський собор, наразі входить до складу об'єкту Світової спадщини ЮНЕСКО – «Львів – ансамбль історичного центру» [3].

Вірменську церкву святого Миколая (1577 р.) у м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області було знищено у 1930 році. Збереглася лише дзвіниця XVI ст., виконана у стилі раннього Відродження. Висота башти сягає 38 метрів, вона складається з п'яти ярусів. У інтер'єрі першого ярусу, на стінах, консі і в віконних відкосах, збереглися фрески XVII- XVIII століть.

Про тривалу історію вірменської громади міста нагадує також Вірменський колодязь (1638 р.) та Вірменські склади (XVI ст.). Вірменський костел Непорочного Зачаття Богоматері знаходиться у селі Жванець Кам'янець-Подільського району Хмельницької області [3; 6].

Вірменська церква Непорочного Зачаття Діви Марії (м. Івано-Франківськ, вул. Вірменська, 6.) побудована у стилі бароко. У оформленні інтер'єру храму використані іонічний ордер, дерев'яна скульптура, а також фрески роботи Я. Солецького. У 1868 році храм постраждав від пожежі. Реставрація 1870 року дещо змінила вигляд церкви. У 1990 р. приміщення передали православним віруючим, зараз храм називається Покровським собором (УАПЦ). Будівля Вірменської церкви збереглася у місті Городенка Івано-Франківської області (1868-1706 р.; вул. Крушельницької). Однонефний храм у стилі раннього бароко в плані утворює хрест. Будівля церкви наразі не використовується [3].

У місті Снятин Івано-Франківської області знаходиться Вірменська церква Успіння Пресвятої Богородиці (XIX ст.; вул. Коснятина, 74). Храм являє собою однонефну базиліку з виступаючою за межі основного об'єму апсидою. Фасади мають лаконічну форму, без членів. Вірменська церква Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці збереглася у смт Кути Косівського району Івано-Франківської області (XVIII ст.). Пам'ятка є храмом типу однонефної базиліки з виступаючою за межі основного об'єму

прямокутною апсидою та прямокутним виступаючим головним входом. Фасад має членіння за рахунок пілястр [3].

На *Івано-Франківщині, у смт Лисець*, можна познайомитись з пам'яткою, що свідчить про гармонійне співіснування у місті різних етнічних та релігійних громад. З 1883 року тут існує *спільний вірменський та римо-католицький храм «Серце Ісуса»*, у якому богослужіння проводили парафіяни латинської і вірменської релігійних християнських конфесій. Серед священників переважали етнічні вірмени, оскільки вони могли справляти літургію за латинським і східним вірменським обрядом [3].

Вірменська церква Святих апостолів Петра і Павла діє у місті *Чернівці*. Вона була побудована за ініціативою вірмено-католицької громади міста у 1875 році. Проект храму був розроблений відомим чеським архітектором Йозефом Главкою. У 1986 році споруду Вірменської церкви передано *Чернівецькій філармонії* для використання під зал органної музики. В 1988 році була проведена реконструкція будівлі, встановлено новий орган. З часом у Вірменській церкві почали проводити богослужіння, здійснювати релігійні обряди.

Вірменська церква Святого Стефана (1427 р.; м. Луцьк, вул. Галшки Гулевичівни, 12). Архітектура давнього вірменського храму зазнала значних змін внаслідок пожежі 1845 року та реконструкції під житловий будинок у 1954 р.

На *Тернопільщині будівлі вірменських храмів* збереглися у місті *Бережани та селі Язловець* Бучацького району. *Бережанська вірменська церква Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці* (вул. Вірменська, 6) була зведена у 1764 році. Пам'ятка є храмом типу одностовпної базилики з виступаючою за межі основного об'єму прямокутною апсидою. Вірменська церква в *Бережанах та Миколаївська вірменська церква* (1551 року) у селі *Язлівець* у даний час за призначенням не використовуються [3].

Поблизу *міста Старий Крим* Кіровського району АР Крим знаходиться *сакральний комплекс вірменського монастиря Сурб-Хач* (1338 р., з добудовами XV – XVII ст.). Церква була зведена за зразками вірменських *середньовічних* храмів. Це тринавна споруда з *бутового каменю*, в якій середня частина перекрита напівсферичним куполом з барабаном, який підтримується арками. По верхній частині барабану є різьблений напис з датою будівництва. В інтер'єрі храму збереглися різьблені хачкари, фонтан, а також рештки *фресок XVIII ст.* В XIV–XV століттях при монастирі розміщувалась школа та духовна семінарія, де викладали визначні вірменські духівники та вчені, митці та філософи. Тут була велика бібліотека, збірка літописів та книг з мініатюрами. У *XVI ст.* із західного боку церкви добудовують притвор. З південно-західного боку була споруджена дзвіниця. У складі монастирю, крім келій, знаходився дім відпочинку, тобто заклад розміщений для прочан. Радянська доба стала періодом занепаду вірменської святині. Лише у 1994 році в храмі було поновлено богослужіння, а у 2002 році постановою Ради міністрів Криму його повернули у власність Вірменській апостольській церкві.

У *місті Феодосія* зосереджений значний потенціал ресурсів етнічного туризму, пов'язаних з релігією, історією та культурою вірменського народу. Найстародавнішою вірменською пам'яткою на території міста вважається *церква Святого Сергія (Сурб Саркіс)*, споруджена 1330 року. Внаслідок неодноразових перебудов *Сурб Саркіс* відрізняється складним внутрішнім плануванням та об'ємно-просторовим вирішенням. У *XIV ст.* на території *Генуезької фортеці Феодосії* було зведено *вірменську церкву Святого Іоанна Предтечі*. Будівля складається з двох частин, зведених у різний час. Біля входу у церкву знаходяться *хачкари* і кілька старовинних *вірменських надгробків*, що залишились від старовинного кладовища. Зараз храм використовується православною громадою, його перейменовано у Церкву Іверської ікони Божої Матері. *Вірменська церква архангелів Михаїла і Гавриїла у Феодосії* (вул. Вірменська, 11) була збудована у 1408 році вірмено-католицькою громадою міста. Будівлю зведено в традиціях вірменської культової архітектури *Середньовіччя* з елементами *романського стилю*. Інтер'єр храму прикрашають *фрески* та старовинна викладена плиткою підлога [3].

Місто Ялта відоме одним із шедеврів вірменської культової архітектури. *Вірменська церква* тут була зведена протягом 1909-1917 років на кошти вірменського нафтопромисловця Погоса Тер-Гукасяна. Матеріалом для будівництва храму послужив фороський вулканічний туф. Будівлю вінчає купол конічної форми, стіни прикрашені орнаментом, плетінням, розетками. Церква славиться своєю унікальною акустикою. Проект церкви було розроблено архітектором *Габріелем Тер-Мікаеляном*. Креслення, розписи купола, малюнок вітара та інше були виконані за ескізами визначного вірменського художника *Вардгеса Суренянца*.

У *Білогірському районі АР Крим, у селі Тополівка*, розташована *вірменська Церква Сурб Урбат (Святої Параскеви)* та *руїни вірменської церкви Сурб Саргіс (Святого Сергія)*. Обидві пам'ятки датуються XIV ст.

У *Білгороді-Дністровському* знаходиться етнічний артефакт, пов'язаний з культурою вірменського народу, – *Вірменська церква Богородиці або церква Сурб Аствацацін (XIV ст.)*. Точний час зведення будівлі невідомий. Будівля зального типу, виконана з каменю-пісковика, потинькована, у плані має Т-подібну форму. Складається з витягнутого з півночі на південь трансепту та нефу. У товщі східної стіни знаходиться апсида та два невеличких приміщення.

Наявність вірменських колоній у багатьох містах України засвідчують топоніми. *Вірменський провулок* можна знайти на сучасних мапах Харкова, Києва, Одеси. *Вірменська вулиця* є у Львові, Києві, Івано-Франківську, Чернівцях, Ужгороді, *Кам'янці-Подільському*, *Бережанах*, *Феодосії*.

На території України також знаходяться ресурси етнічного туризму вірменської національної групи, що носять світський (нерелігійний) характер. Перш за все, це *пам'ятки, що пов'язані з життям та творчістю видатних представників вірменського етносу*. Зі Львовом пов'язане життя художників *Стефановичів* –

Антоні (1858-1929) та Кастан (1886-1920). Походили вони з родини вірмен католицького обряду. Батько, Антоні Стефанович, народився у с. Товтри Чернівецької області. Художню освіту здобув у Віденській академії мистецтв. У 1883 р. він розпочав багаторічну працю у Вищій Реальній школі м. Львова на посаді професора рисунку. Приймав участь у розписах плафону Львівського оперного театру. Син, Кастан Стефанович, народився у місті Дрогобич, художню освіту здобував в Краківській академії мистецтв, Мюнхені та Парижі, після чого повернувся до Львова. Поховані Стефановичі на Личаківському кладовищі.

Відомий у всьому світі *живописець-мариніст І. К. Айвазовський (1817 – 1900 р. ж.)* має вірменське походження. Народився Ованес Айвазян, так ім'я художника звучить вірменською мовою, у місті Феодосія. *Могила Івана Костянтиновича* знаходиться на території вірменської церкви Сурб Саркіс, пам'ятник-саркофаг з цілісного шматка мармуру спорудив відомий італійський скульптор Біоджолі. У рідному місті діє *Національна картинна галерея імені І. К. Айвазовського*, перед якою у 1930 році було встановлено *бронзовий пам'ятник І. К. Айвазовському роботи скульптора І. Я. Гінцбурга*.

Вірменський художник архітектор і теоретик мистецтва Вардгес Акопович Суренянц (1860-1921 р.ж.) народився у грузинському місті Ахалціхе. У 1868 році разом з родиною переїхав до Сімферополя, згодом – до Москви. Наприкінці життя, у 1917 році, В. Суренянц переїхав до Ялти, де розпочав роботу над розписами вірменської церкви. Художник завершив зовнішню обробку, розписи купола і вівтаря, проте не встиг завершити стіни. Він помер 6 квітня 1921 року, його *могила знаходиться у дворіку вірменської церкви Ялти*.

У м. *Каховка* на території сучасної Херсонської області народився *вірменський композитор, диригент, народний артист Вірменії Олександр Опанасович Спендіаров*, вірменською *Спендіарян (1871-1928 р. ж.)*. Вірність традиціям вірменської народної музики О. Спендіаров поєднував з досвідом російської музичної класики. Більшу частину життя композитора була пов'язана з Кримом, він мешкав у Сімферополі, Ялті, Судаці. У 1924 році переїхав до Єревану.

Одеська вірменська громада шанує пам'ять видатного військового діяча А. Х. Бабаджаняна. На вулиці Пироговській (буд. № 25) у приміщенні школи № 16 діє *Музей пам'яті головного маршала бронетанкових військ Героя Радянського Союзу Амазаспа Хачатуровича Бабаджаняна*.

Після ліквідації вірменських колоній у XVIII ст. географія вірменської національної групи України зазнала значних змін. У XX ст. почалася нова хвиля імміграції вірмен на територію нашої держави, але це явище в основному охопило східні та південні області. Починаючи з 1926 року чисельність вірменської громади в Україні постійно збільшувалась, особливо стрімке зростання відмічається починаючи з 1989 року, за 12 років (1989-2001 роки) кількість вірмен в Україні майже подвоїлась [9].

Всеукраїнський перепис населення 2001 року зафіксував проживання на території України 99894 особи вірменської національності. Із загальної кількості вірмен України вірменську мову вважають рідною 50,4 %, українську – 5,8 %, російську – 43,2 % осіб. Майже 80 % українських вірмен проживає у міських населених пунктах (79 145 осіб). Нерівномірним є також розподіл кількості вірменського населення по регіонам України (*див. рис. 1*). Найбільші вірменські громади, чисельністю понад 10 тис. осіб, сформувалися у Донецькій, Харківській та Дніпропетровській областях; у АР Крим, Одеській, Луганській та Запорізькій областях мешкає понад 5 тис. осіб вірменської національності; у Закарпатській, Волинській, Рівненській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Тернопільській областях проживає менше 500 вірмен [9].

У 1991 році у релігійному, соціально-культурному та політичному житті вірменської національної групи України відбулась важлива подія – було відновлено діяльність Української єпархії Вірменської Апостольської Церкви. На даний час в Україні зареєстровано 12 релігійних громад Вірменської Апостольської Церкви: у Львові, Дніпропетровську, Донецьку, Києві, Макіївці, Одесі, Харкові, Криму. Єпархіальним центром вірмен України є місто Львів. Сучасні вірменські громади України продовжують традиції вірменського храмобудування. У 1995 році за проєктом архітектора Б. Арзуманяна було побудовано вірменську церкву Сурб Грігор Лусаворич (Святого Григорія Просвітника) в Одесі. З 2008 року біля одеського вірменського храму почав діяти Культурний центр імені Л. Х. Калустяна, у складі якого функціонує етнографічний музей, недільна школа та дитячий садок. Вірменська церква Сурб-Хач почала діяти з 1999 року в Макіївці. 2004 року у Харкові була освячена і почала діяти вірменська церква Сурб Арутюн (церква Святого Воскресіння), 2007 року поруч із храмом почалося будівництво Культурного центру У 2012 році вірменську церкву Сурб Геворг було збудовано у Миколаєві.

Відбуваються на Україні і вірменські фестивалі. З 2010 року на території монастиря Сурб Хач проводиться *фестиваль вірменського мистецтва* з однойменною назвою. Захід приурочено до свята Преображення Господнього – Вардавар, його програма включає конкурси, майстер-класи, творчі зустрічі з відомими артистами, музикантами, хореографами, бесіди зі священнослужителями.

У м. *Миколаїв* уже вчетверте пройшов *Всеукраїнський вокальний фестиваль молодих виконавців «Голос Вірменії»*.

У *Львові* встановлено міське свято «*Свято вулиці Вірменської*». Святкування 2013 року було приурочене 650-річчю Вірменської церкви. Особливим гостем свята став всесвітньо відомий вірменський музикант і композитор, майстер гри на дудуці Дживан Гаспарян. Цьогорічне свято включало такі різноманітні заходи як виставка вірменських художників Стефановичів, безкоштовні екскурсії Вірменською вулицею, показ фільму С. Параджанова «Цвіт гранату», відкриття Вірменського культурного центру та вірменської дитячої школи, майстер-клас з написання вірменською мовою.

Важливою складовою культури будь-якого народу є кухня. Заклади ресторанного господарства, що спеціалізуються на вірменській кухні діють у багатьох населених пунктах України. Серед них ресторани «Ной» у місті Кам'янець-Подільський, «Краківська брама» у Львові, «Ані», «Арагац» у Києві, «Арапат» у Хмельницькому, «Гюмрі» у Запоріжжі, «Дудук», «Гюмрі» в Одесі, «Вірменія» у Чернігові.

Сприяє збереженню наявних етнічних ресурсів, пов'язаних з вірменським народом, та створенню нових високий рівень етнічної свідомості представників вірменської національної групи. Зокрема він проявляється у діяльності багатьох громадських організацій – Союз вірмен України, Національний конгрес вірмен України, Союз вірменської молоді України, Асоціація вірменської молоді України, вірменські товариства у Львові, Дніпропетровську, Донецьку, Миколаєві, вірменські громади у Одесі, Києві, Кривому Розі, Житомирі, Черкасах та інших.

Висновки. Протягом XI-XVIII ст. більшість вірмен на території України мешкала у так званих «вірменських колоніях» – відокремлених кварталах міських і сільських населених пунктів сучасних Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Тернопільської, Хмельницької та інших областей, а також АР Крим. Компактність проживання та самоврядування вірменських громад сприяли створенню пам'яток архітектури, містобудування, історії, культури, які можна використовувати для розвитку етнічного туризму. Серед ресурсів етнічного туризму колишніх вірменських колоній переважають об'єкти релігійного характеру.

Сучасний розподіл вірменського населення по території України значно відрізняється від територіальної організації вірменських колоній XI-XVIII ст. Найбільші за чисельністю вірменські громади проживають переважно у східних та південних регіонах України. Тут створюються нові ресурси етнічного туризму, пов'язані з вірменською національною групою, дані регіони є перспективними щодо ознайомлення з духовною культурою вірменського етносу.

У межах Західного регіону України (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська та Хмельницька області) та АР Крим розташована достатня кількість об'єктів для формування окремих етнічних турів з вивчення історії, культури та релігії вірменського етносу. У Одеській, Миколаївській, Харківській, Донецькій та інших областях ресурси етнічного туризму, пов'язані з вірменським народом, варто включати до екскурсій та пізнавальних турів.

Джерела та література:

1. Гаюк, І. Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні / Ірина Гаюк. Т 1. Львів : Афіша, 2012. 980 с.
2. Дашкевич, Я. Р. Вірменські колонії в Україні 16-18 ст. [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України : / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України ; Інститут історії України. Т. 1: А -В. К. :Наукова думка, 2003. 688 с. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Virmenski_kolonii
3. Десятки армянских церквей и культовых архитектурных сооружений в разных уголках Украины будут представлены широким массам / ООО «ТЕРТ ЭЙ ЭМ»; Новости Армении Терт.am. Режим доступа : <http://www.tert.am>
4. Калустьян, Л. Х. Армянская диаспора Одессы : очерк истории Армянской общины г. Одессы / Л. Х. Калустьян. – Одесса : Астропринт, 1999. – 56 с.
5. Кочарян, С. Г. Вірменська громада Харкова (1863-2010 рр.) : автореферат дис.... канд. іст. наук : 07.00.01 / Кочарян Сурен Гарнікович. – Харків, 2012. – 22 с.
6. Крамар, С. І. Самоврядування вірменської громади міста Кам'янець на Поділлі у XVI-XVII століттях / С. І. Крамар // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право» - 2012. – №2(6). Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Choasp/2012_2/12ksixxs.pdf
7. Орлова М. Л. Ресурси етнічного туризму регіону : суспільно-географічна оцінка (на матеріалах Одеської області) : дис. ... канд. географ. наук : 11.00.02 / Орлова Марія Леонідівна. – Одеса, 2009. – 251 с.
8. Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упорядник М. Капраль ; наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст; Львівський національний університет імені І. Франка ; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України. 2-е виправлене видання (електронний варіант). Львів, 2010. 576 с. Режим доступу : http://www.archeos.lviv.ua/upload/publication_15.pdf
9. Розподіл населення за національністю та рідною мовою : Всеукраїнський перепис населення 2001 / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://2001.ukrcensus.gov.ua>